

Interventie

Zippy's Vrienden

Samenvatting

Doel

Het doel van Zippy's Vrienden is het verbeteren van copingvaardigheden en het aanleren van sociale en emotionele vaardigheden. Het uiteindelijke doel is voorkomen dat kinderen (later) psychosociale en emotionele problemen of stoornissen ontwikkelen.

Doelgroep

De doelgroep zijn basisschoolleerlingen in groep 2, 3 en 4. Dit betekent dat het gaat om kinderen van ongeveer 5 tot 8 jaar. Leerkrachten en ouders zijn intermediaire doelgroep.

Aanpak

Zippy's Vrienden is een lespakket bestaande uit 24 lessen. Leerkrachten worden getraind om Zippy's Vrienden in de klas uit te voeren. Er zijn 6 thema's die in modules worden behandeld: gevoelens, communicatie, maken en verbreken van relaties en vriendschappen, conflicten en ruzies oplossen, omgaan met verandering en verlies, en coping. De methode is gebaseerd op cognitief-gedragstherapeutische principes, waarin alledaagse problemen en gebeurtenissen bij een aantal fictieve kinderen worden gebruikt.

Materiaal

Het materiaal voor Zippy's Vrienden bestaat uit:

- een handleiding voor leerkrachten
- werkboeken voor modules 1 t/m 6
- vertelplaten
- bijlagen
- posters
- een gids voor ouders
- diploma's voor de kinderen
- handleiding voor 6 bijeenkomsten met ouders (psycho-educatie en oefeningen)

Onderzoek effectiviteit

Er is geen Nederlands effectonderzoek voorhanden. Wel is er een procesevaluatie uitgevoerd waaruit blijkt dat de interventie goed volgens de handleiding werd uitgevoerd en dat de betrokken leerkrachten tevreden en enthousiast zijn (Van den Berg & Panis, 2009).

Uit effectonderzoek naar (een buitenlandse versie van) Zippy's Vrienden in Denemarken en Litouwen bleek dat kinderen in de experimentele groepen meer positieve copingstrategieën gebruikten, dat hun sociale vaardigheden verbeterden en dat probleemgedrag (hyperactiviteit en externalise-rend gedrag) verminderde. Uit de kwalitatieve analyse komt naar voren dat door het programma het sociale klimaat in de klas verbetert, de kinderen beter in staat zijn om voor hun dagelijkse problemen effectieve copingstrategieën in te zetten en dat kinderen een betere band met andere kinderen en de leerkrachten opbouwen (Mishara & Ystgaard, 2006).

Een ander buitenlands effectonderzoek liet zien dat het programma een gunstig effect had op een belangrijke overgang in de kleuterleeftijd: de overgang van kleuterschool naar basisonderwijs. De Zippy-groep kinderen waren beter emotioneel en gedragsmatig aangepast aan de nieuwe school en gebruikten betere en meer verschillende copingstrategieën dan de kinderen in de controlegroep (Monkeviciene e.a., 2006). Uit het meest recente, Ierse onderzoek (Clarke & Barry, 2010) bleek bovendien dat het programma eenvoudig, zonder noemenswaardige aanpassingen, programmatrouw te implementeren was. Leerkrachten

rapporteerden positieve effecten: zij voelden zich beter in staat met moeilijke situaties in de klas om te gaan en ontwikkelden een betere relatie met hun leerlingen.

Ontwikkeld door

Stichting Kids en Emotionele Competenties (KEC)
Han Stijkelplein 6
2597 NR Den Haag

Contactpersoon: Marion Panis
E-mail: marion.panis@planet.nl
Telefoon: 06 232 291 16
Websiite: www.zippysvrienden.nl

Erkenning

Erkend door

Deelcommissie ontwikkelingsstimulering, onderwijsgerelateerd en jeugdwelzijn d.d 03-03-2011

Oordeel: Goed onderbouwd

Toelichting:

Zippy's Vrienden besteedt uitgebreid aandacht aan belangrijke thema's als pesten en het omgaan met emoties. De werking van de interventie wordt ondersteund door buitenlands onderzoek. Het verband tussen het aanleren van coping strategieën en het voorkomen van psychosociale problemen is helder onderbouwd.

De referentie naar dit document is: Marion Panis (januari 2011). Databank effectieve jeugdinterventies: beschrijving 'Zippy's Vrienden'. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut. Gedownload van www.nji.nl/jeugdinterventies

1. Toelichting naam van de interventie

'De oorspronkelijke naam van de interventie is in het Engels Zippy's Friends. Deze naam is in alle 19 landen waar het programma wordt aangeboden vertaald. In het Nederlands is de interventie bekend onder de naam Zippy's Vrienden. Zippy is een wandelende tak en het huisdier van Tim, een van de hoofd-personen in de verhalen. Het programma wordt wereldwijd aan kinderen met zeer uiteenlopende culturele achtergronden op dezelfde manier aangeboden. De Nederlandse versie wijkt, op een aantal details na, niet af van de oorspronkelijke versie. Voor de Nederlandse vertaling hebben de personen in de verhalen nieuwe namen gekregen. Ook zijn de verhalen in de tegenwoordige tijd herschreven. Daarmee is het leesgemak vergroot en spreken de verhalen de kinderen directer aan.

2. Risico en/of probleem waar de interventie zich op richt

Het aanleren van sociale en emotionele vaardigheden is niet vanzelfsprekend voor jonge kinderen op de basisschool. Een groot aantal kinderen in deze leeftijdsgroep kan zijn emoties niet reguleren, is niet in staat emoties bij zichzelf of bij anderen correct te interpreteren, kan gevoelens niet goed verwoorden, kan zich moeilijk verplaatsen in anderen (empathie) en beschikt niet over een probleem-oplossend vermogen. Door gebrek aan emotionele competenties zijn deze kinderen vervolgens niet in staat vriendschappen met andere kinderen aan te gaan en te onderhouden (sociale competentie) (Denham, 2003). Er is inmiddels ook voldoende bewijs dat kinderen die sociaal-emotioneel niet goed functioneren, slechter presteren op academische vaardigheden zoals rekenen, taal en lezen (Greenberg et al., 2003; Zins et al., 2004).

Het emotioneel functioneren van veel kinderen in de basisschoolleeftijd is zorgelijk. Acht procent van de Nederlandse kinderen van 5-6 jaar heeft internaliserende problemen (Zeijl et al., 2005). Emotionele problematiek in de basisschoolleeftijd is predictief voor emotionele problematiek in de adolescentie. Over Nederlandse adolescenten rapporteert het HBSC-onderzoek uit 2001 dat 8,2 procent van de jongens en 8,3 procent van de meisjes scoort in het klinisch gebied of in het grensgebied voor angst of depressie (Ter Bogt et al., 2003). Kinderen uit minder welvarende gezinnen voelen zich vaker somber en angstig dan kinderen uit meer welvarende gezinnen, zo blijkt uit het HBSC-onderzoek van 2009 (Van Dorsselaer et al., 2010).

De ontwikkeling van emotionele problematiek is een grote zorg in de maatschappij: Kinderen met angst- en stemmingsproblemen hebben een verhoogd risico om een angststoornis of een depressieve stoornis te krijgen. Deze stoornissen veroorzaken veel persoonlijk lijden met een slecht vooruitzicht. Want als kinderen eenmaal een angststoornis of een depressieve stoornis ontwikkeld hebben, lopen zij een twee tot drie keer grotere kans om later opnieuw een angststoornis of depressieve stoornis te krijgen dan hun leeftijdgenoten die als kind niet zo'n stoornis hebben (Meijer et al., 2006). Angst- en stemmingsstoornissen veroorzaken ook hoge maatschappelijke kosten. In 2003 bedroegen de totale zorgkosten voor kinderen en jongeren tot 19 jaar met een depressie 20 miljoen euro (Meijer et al., 2006).

3. Doel van de interventie

Het doel van Zippy's Vrienden is het aanleren van sociale en emotionele vaardigheden en het verbeteren van

copingvaardigheden om te voorkomen dat kinderen (later) psychosociale en emotionele problemen of stoornissen ontwikkelen. Concrete doelen van de interventie zijn dat kinderen in de leeftijd van ongeveer 5 tot 8 jaar na het doorlopen van de 24 lessen:

- Emoties bij zichzelf en anderen kunnen herkennen - ook als lichamelijke gewaarwording - en deze kunnen benoemen.
- Over hun emoties kunnen communiceren.
- Zelfinstructies met probleemoplossend denken kunnen toepassen in verschillende leefomgevingen.
- Positieve en effectieve coping strategieën gebruiken, zowel emotiegericht als probleemgericht.
- Zelfcontrole kunnen toepassen, ook in situaties waarin zij heel boos zijn.
- Gemotiveerd, creatief en zelfstandig zijn in het oplossen van hun eigen problemen en het hulp kunnen bieden aan anderen.
- Hun gevoel van eigenwaarde en hun zelfvertrouwen versterken.
- In staat zijn om hulp te vragen als dat nodig is, voor zichzelf of voor anderen.
- Kunnen afwegen welke situaties zij wel en welke zij niet kunnen veranderen.
- Zich beter in anderen kunnen inleven.
- Beter in staat zijn om over zichzelf te reflecteren.

De leerkrachten leren hoe zij kinderen beter kunnen helpen om zelfstandig oplossingen te zoeken en te vinden voor zowel alledaagse problemen als ook moeilijkere levensgebeurtenissen zoals verlies en dood. Ouders ondersteunen thuis de lessen met spelletjes en activiteiten.

4. Doelgroep van de interventie

Voor wie is de interventie bedoeld

De doelgroep van deze interventie bestaat uit basisschoolleerlingen in groep 2, 3 en 4. Het betreft kinderen van ongeveer 5 tot 8 jaar. De intermediaire doelgroep bestaat uit de leerkrachten die het programma in hun klas uitvoeren en de ouders die de lessen thuis kunnen ondersteunen met spelletjes en activiteiten zoals deze worden beschreven in de gids voor ouders.

Indicatie- en contra-indicatiecriteria

Er zijn geen indicatie- en contra-indicatiecriteria voor deelname aan Zippy's Vrienden.

Toepassing bij migranten

Zippy's Vrienden is niet speciaal ontwikkeld voor migrantengroepen. Wel is het inmiddels in Nederland zonder problemen uitgevoerd in klassen met allochtone leerlingen.

5. Aanpak

Opzet van de interventie

Zippy's Vrienden wordt op basisscholen door de vaste leerkracht van een groep uitgevoerd die hieraan voorafgaand een training van een dag volgt. Ook tijdens de uitvoering wordt de leerkracht ondersteund (zie verder paragraaf 8.1). Ouders krijgen een gids met suggesties voor spelletjes en activiteiten thuis, ter ondersteuning van de Zippy-lessen op school. De 24 lessen van het programma worden verdeeld over een schooljaar (gemiddeld een les per twee weken). Scholen kunnen ook voor een intensiever traject kiezen waarbij de lessen in een half jaar worden gegeven. Scholen voor speciaal onderwijs hebben de lessen veelal verspreid over twee leerjaren. De lessen zijn verdeeld over 6 modules. Een les duurt gemiddeld 45 minuten en vergt van een leerkracht 10 tot 15 minuten voorbereiding. De volgorde van de lessen is bindend omdat er een opbouw in vaardigheden en complexiteit van de onderwerpen is opgenomen. De Zippy-lessen worden in een kring gegeven om ook duidelijk een andere setting voor de kinderen te creëren.

Inhoud van de interventie

De methode is onderverdeeld in zes modules met in totaal 24 lessen, verspreid over het schooljaar. Achtereenvolgens komen gevoelens, communicatie, vriendschap, ruzie, verandering en verlies, en opnieuw beginnen aan bod.

Bij elke les horen verhalen en vertelplaten waarin de kinderen Lisa, Bella, Tim en wandelende tak Zippy een hoofdrol spelen. In voor kinderen herkenbare situaties komen bijvoorbeeld teleurstelling, pesten, uitsluiting, eenzaamheid en sterven voorbij, maar ook vriendschap en feestvieren.

De werkvormen zijn: rollenspellen, tekenen, kringgesprekken en allerhande oefeningen. Door opdrachten in de klas krijgen de kinderen een heel palet aan vaardigheden aangereikt voor de omgang met kleine en grote problemen.

Ze leren deze problemen flexibel en creatief oplossen door het toepassen van copingvaardigheden op een manier die bij hen past. Kinderen ervaren en leren dat ze met een goede copingstrategie de omgeving kunnen helpen te veranderen, of maken

dat iemand zich beter voelt, en nog beter: beide. Een kind met verdriet omdat het wordt buitengesloten, kan leren een ander vriendje te vragen om mee te spelen. Zelf iets kunnen ondernemen is dan veel waard. Ze leren ook om hulp vragen en hulp te bieden. Ze leren onderscheiden welke situaties ze wél en niet kunnen veranderen: een echtscheiding van ouders is niet terug te draaien, maar als een vriendje wordt gepest, kunnen ze iets doen.

We beschrijven hieronder kort de inhoud van de zes modules:

Module 1: Gevoelens

De kinderen gaan praten over gevoelens als je verdrietig, blij, boos, jaloeers of zenuwachtig voelen. Ze oefenen om in verschillende situaties hun gevoelens te uiten en ontdekken manieren om zichzelf beter te voelen.

Module 2: Communicatie

In deze module leren kinderen effectief communiceren. Ze leren luisteren naar anderen, hulp vragen en zeggen wat ze willen zeggen, ook in lastige situaties.

Module 3: Vriendschap

Deze module gaat over vriendschap. Kinderen leren vriendschappen te behouden en ook nieuwe vrienden maken. Ze leren hoe ze met eenzaamheid en afwijzing kunnen omgaan en hoe ze een ruzie met een vriend kunnen bijleggen.

Module 4: Conflicten oplossen en omgaan met pesten

Deze module gaat over conflicten oplossen en het bijleggen van ruzies. Speciale aandacht gaat uit naar pesten en wat kinderen kunnen doen als ze zelf of als anderen worden gepest.

Module 5: Omgaan met verandering en verlies

Deze module gaat over omgaan met kleine en grote veranderingen. De in-grijpendste verandering is een sterfgeval. Naar aanleiding van het verhaal van module 5 waarin de wandelende tak Zippy komt te overlijden, praten kinderen met elkaar openlijk over sterven en dood en de begrafenisrituelen in verschillende religies. Een van de lessen kan worden besteed aan een bezoek aan een begraafplaats of een herdenkingsmonument.

Module 6: Coping / we gaan er mee om / we kunnen het aan In de laatste module wordt samengebracht wat de kinderen hebben geleerd over zoeken naar verschillende manieren om met problemen om te gaan, anderen helpen en je aanpassen aan nieuwe situaties. De laatste les is het feest. Tijdens een plechtige ceremonie krijgen de kinderen een kroontje en een diploma uitgereikt.

6. Materialen en links

Het materiaal van Zippy's Vrienden bestaat uit:

- Nederlandse Handleiding voor leerkrachten met 6 werkboeken.
- Vertelplaten ter ondersteuning van de 6 verhalen (op verzoek ook digitaal beschikbaar voor een smartboard in de klas).
- Bijlagen met aanvullende materialen voor de lessen.
- Posters voor het klaslokaal.
- Diploma's voor de kinderen.
- Gidsen voor ouders met per module suggesties voor spelletjes en activiteiten thuis ter ondersteuning van de Zippy-lessen.
- Tips en Adviezen vanuit de pilot met lijst van prentenboeken en andere literatuur ter ondersteuning van de Zippy-lessen.
- Draaiboek voor 6 bijeenkomsten met ouders (psycho-educatie en oefeningen)

7. Verantwoording van de doelen, de doelgroep en de aanpak

Emotionele problematiek in de basisschoolleeftijd is predictief voor emotionele problematiek in de adolescentie. Adolescenten die zich de sociaal-emotionele vaardigheden om effectief om te gaan met de sociale en morele eisen en uitdagingen van het leven van alledag onvoldoende hebben eigengemaakt, hebben een grote kans om problemen te ervaren bij het aangaan van intieme relaties (Buhrmester, 1990). Ook hebben adolescenten die onvoldoende adequate sociale vaardigheden in huis hebben een vergrote kans op psychosociale problemen (Furnham, 1986).

Volgens Denham et al. (2003) is emotionele competentie een voorwaarde voor sociale competentie. Zij definiëren sociale competentie als: effectiviteit in de interactie met anderen. De drie belangrijkste aspecten van emotionele competentie zijn volgens Denham: (1) in staat zijn om gevoelens uit te drukken, (2) kennis en begrip van emoties bij zichzelf en bij anderen en (3) emotie regulatie, ook wel aangeduid met de term coping; het omgaan met problemen, tegenslagen en stress.

Zippy's Vrienden is gericht op het versterken van sociale en emotionele vaardigheden waaronder copingvaardigheden. De relatie tussen copingvaardigheden en psychische gezondheid bij jeugdigen (en volwassenen) is rijk gedocumenteerd door wetenschappelijk onderzoek. Het meeste onderzoek vond plaats in de jaren '80, maar is nog steeds niet opgedroogd. Er is bewijs voor het belang van het soort copingstrategie: probleemgerichte coping heeft een positief effect op verschillende vormen van psychische gezondheid (Billings & Moos, 1981; Cohan, Jang, & Stein, 2006; Endler & Parker, 1990; Endler &

Parker, 1994; Evans, Hawton, & Rodham, 2005), in tegenstelling tot emotiegerichte coping en vermijdende copingstrategieën.

Aan de ontwikkeling van Zippy's Vrienden ligt de hypothese ten grondslag dat als kinderen op jonge leeftijd leren om hun repertoire aan coping vaardigheden uit te breiden, zij minder risico lopen om als kind, als adolescent of als volwassene (ernstige) psychische problemen te ontwikkelen als zij met stressvolle of ingrijpende situaties worden geconfronteerd (Mishara & Ystgaard, 2006). In verschillende studies is aangetoond dat het hebben van een repertoire aan sociale en emotionele vaardigheden, waaronder coping vaardigheden, een buffer of moderator is voor de effecten van negatieve en stressvolle levenservaringen voor wat betreft de ontwikkeling van psychische problemen, waaronder depressie (Dubow & Tisak, 1989; Spivack et al., 1976; Ystgaard et al., 1999; De Fever, 2000; Smit e.a., 2003).

Het coping model van Lazarus en Folkman (1984) en Lazarus (1994) staat aan de theoretische basis van de ontwikkeling van Zippy's Vrienden: kinderen met een grotere variëteit aan copingstrategieën en de vaardigheden om de voordelen van verschillende strategieën te benoemen zullen deze strategieën ook beter gebruiken in alledaagse problematische situaties. Kinderen hebben veelal een beperkte taligheid op het terrein van emoties en kunnen zich nog niet goed verplaatsen in anderen. Daarnaast hebben ze nog niet expliciet geleerd om om te gaan met alledaagse problematische situaties. In Zippy's Vrienden leren de kinderen Lisa, Tim, Bella en de wandelende tak Zippy kennen, waarmee ze zich in zekere mate kunnen identificeren. Door de avonturen die de kinderen (= vrienden van Zippy) in de verhalen beleven leren ze het verband te leggen met hun eigen leven. De dingen die Zippy's vrienden overkomen, overkomen hen ook of kunnen hen overkomen. Daardoor kunnen ze steeds weer nadenken over oplossingen in invoelbare situaties.

Zippy's Vrienden is gebaseerd op cognitief-gedragstherapeutische principes waarvan is aangetoond dat deze angst- en stemmingsproblemen kunnen voorkomen en verminderen (Mutsaers & Ince, 2010). De cognitieve gedragstherapie richt zich op het verduidelijken van de relatie tussen gedachten, gevoelens en gedrag, het ontdekken en veranderen van negatieve denkpatronen en het stimuleren van meer (plezierige) activiteiten. Daarnaast is Zippy's Vrienden gebaseerd op de sociale leertheorie van Bandura.

Kinderen leren in de modules 1 en 2 van Zippy's Vrienden hun gedachten en gevoelens te herkennen. Deze kunnen zich ook uiten in lichamelijke gewaarwordingen. Het ontdekken en veranderen van denkpatronen wordt in de Zippy-lessen bij de kinderen geïntroduceerd met verhalen waarin de gedachten en gevoelens van de hoofdpersonen worden beschreven. De transfer naar de gedachten, gevoelens en denkpatronen van de kinderen zelf wordt in verschillende oefeningen uitgewerkt. Kinderen leren telkens bij zichzelf op zoek te gaan naar oplossingen waardoor ze zich beter voelen (en zichzelf en anderen geen pijn doen).

Het probleemoplossend denken wordt in combinatie met zelfinstructietraining en de hardop-denken methode, beschouwd als een basisinterventie in de cognitieve gedragstherapie voor kinderen. Deze methode staat bij Zippy's Vrienden centraal in module 4 conflicten oplossen. De kinderen leren een vier stappen model als denkstrategie:

stap 1: begrijp/analyseer het probleem

stap 2: bedenk mogelijke alternatieve oplossingen

stap 3: kies de beste oplossing

stap 4: probeer het uit en evalueer

Een poster met deze vier stappen en duidelijke illustraties met de bekende personen uit de verhalen komt in de klas te hangen. De kinderen leren deze zelfinstructies en oefenen daarmee in rollenspellen en andere spelopdrachten. Het doel is dat kinderen deze zelfinstructies internaliseren, zowel in de dagelijkse klassenpraktijk als buiten de klas en de school toepassen.

Volgens de sociale leertheorie van Bandura leren mensen door te observeren, te imiteren en te oefenen. In alle modules staat het oefenen in rollenspellen centraal, waarin deze elementen steeds aan bod komen.

Werkzame factoren

Werkzame factoren die genoemd kunnen worden zijn:

- Zippy's Vrienden is gebaseerd op cognitief-gedragstherapeutische principes waarvan is aangetoond dat deze angst- en stemmingsproblemen kunnen voorkomen en verminderen.
- Heldere opbouw en fasering van de interventie, met een uitgebreide en gedetailleerde handleiding. Per les zijn realistische en concrete doelen beschreven met een duidelijke koppeling naar de betreffende oefeningen.
- Training van de leerkrachten (inclusief drie terugkombijeenkomsten).
- Een substantieel aantal lessen (24) die in voorgeschreven volgorde door de leerkracht worden uitgevoerd. Jane-Lllops, Hopkins, Jenkins & Anderson (2003) onderzochten de werkzame factoren binnen depressie preventieprogramma's. Programma's met meer dan acht sessies bleken effectiever dan programma's met acht of minder sessies.
- Vaste leerkrachten voeren de lessen uit. Daarmee is continuïteit gewaarborgd voor de vaardigheden die kinderen aanleren.
- Positief klassenmanagement is onderdeel van de Zippy-lessen. Leerkrachten worden getraind in het positief bevestigen van bijdragen van kinderen en dit wordt geïntegreerd in de dagelijkse klassenpraktijk. Kinderen worden aangemoedigd,

zowel in de oefeningen als daarbuiten, om elkaar te complimenteren.

- Veilige setting voor de kinderen. Als je niets wilt zeggen, is dat ook goed. Deze afspraak wordt al in de eerste Zippy-les geïntroduceerd. Een poster met de Zippy-afspraken krijgt een vaste plek in de klas. Aan het begin van elke les worden de afspraken herhaald. Je kunt als kind niet zomaar een beurt krijgen van de leerkracht, je neemt deel op vrijwillige basis. Vooral voor gesloten kinderen blijkt dat een belangrijke voorwaarde te zijn om zich toch te kunnen openen en de stap te wagen mee te doen.
- Aanbieden van het programma op jonge leeftijd, voor alle kinderen op de basisschool, waardoor de impact het grootst is (Overveld, 2010).
- Monitoring van de kwaliteit door middel van klassenconsultaties met directe feedback. De programma integriteit en de duurzaamheid van de implementatie van een programma worden bevorderd door feedback op het handelen van een leerkracht naar aanleiding van een klassenconsultatie (Han en Weiss, 2005). Bij Zippy's Vrienden zijn klassenconsultaties een integraal onderdeel van de begeleiding.
- Verbetering van de gespreksvaardigheid van de leerkracht met de kinderen en daarmee het opbouwen en vasthouden van een vertrouwensrelatie met de kinderen. Leerkrachten voelen zich beter in staat de kinderen te helpen en te ondersteunen bij problemen en zien zich minder genoodzaakt voorschriften te maken of oplossingen aan te dragen.
- Activerende aanpak met veel afwisseling voor de kinderen. Verschillende werkvormen zoals tekenopdrachten, waardoor ook kinderen met een taalachterstand vaardigheden kunnen inoefenen.
- Afstemming op de belevingswereld van de doelgroep: bij het spelen van rollenspellen worden situaties nagebootst die de kinderen dagelijks zelf tegenkomen.
- Doorlopende verhaallijn met kleurrijke vertelplaten waarin de hoofdpersonen met herkenbare problemen worden geconfronteerd.
- Verinnerlijking, generalisatie en transfer van vaardigheden naar meer dan een leefgebied van de kinderen: school, buurt (bij vriendjes) en thuis. Zowel in de verhalen als ook in oefeningen wordt de basis hiervoor gelegd.
- Oudermateriaal met informatie voor ouders en suggesties voor oefeningen thuis. Vaardigheden van de kinderen kunnen daarmee in de thuissituatie worden versterkt

8. Samenvatting van de onderbouwing

Zippy's Vrienden heeft tot doel de sociale en emotionele vaardigheden en het mentaal vermogen van kinderen in de leeftijd van 5 - 8 jaar te versterken. Dit gebeurt door middel van een klassikale methode, gebaseerd op cognitief-gedragstherapeutische principes en de sociale leertheorie. Leerkrachten worden getraind om het programma uit te voeren en voor ouders is speciaal materiaal ontwikkeld om de vaardigheden in de thuissituatie te versterken.

9. Randvoorwaarden voor uitvoering en kwaliteitsbewaking

Eisen ten aanzien van opleiding

Gediplomeerde leerkrachten kunnen met Zippy's Vrienden in hun eigen klas gaan werken, nadat zij een speciale training van een dag hebben gevolgd. Zij leren wat copingstrategieën zijn en oefenen met het lesmateriaal. Aan het einde van de training ontvangen zij een certificaat. De geldigheidsduur van dit certificaat staat nog ter discussie. De leerkrachten en de directeur van de school waar het programma wordt uitgevoerd, ondertekenen een verklaring voor het auteursrecht.

Na de initiële training zijn er nog drie terugkomdagen om ervaringen uit te wisselen en nieuwe modules voor te bereiden. Bovendien worden klassen-consultaties bij alle leerkrachten uitgevoerd. De trainer observeert de leerkracht een keer in de klas tijdens een Zippy-les om een indruk te krijgen van de werkwijze van de leerkracht, te observeren hoe kinderen hierop reageren en directe feedback op het handelen van de leerkracht te geven. De nabespreking met de leerkracht duurt 30 - 45 minuten. In dit gesprek worden ook afspraken gemaakt over verbeterpunten die tijdens de eerstvolgende evaluatie weer aan de orde komen. Tussentijds kunnen leerkrachten met vragen bij de trainers terecht. In de pilot in Nederland is de ervaring van alle andere landen waar Zippy's Vrienden wordt uitgevoerd bevestigd: leerkrachten zijn in staat om de lessen aan de hand van de gedetailleerde instructies te geven. De vaardigheden van een gediplomeerde leerkracht zijn toereikend om met het materiaal en de instructies vorm te geven aan de lessen

Protocol / handleiding

De leerkracht ontvangt aan het einde van de training een map met een handleiding en zes eenvoudig te gebruiken werkboeken. De instructies voor de lessen van 45 minuten worden hierin gedetailleerd beschreven, inclusief de benodigde materialen.

Scholen die het Zippy-programma sinds 2009 hebben ingevoerd, hebben de Zippy-lessen weloverwogen ingepast in hun programma en afgestemd op andere methodieken die binnen de school gebruikt worden. Vaste leerkrachten soms in een duobaan konden de 24 lessen over een schooljaar spreiden. In het geval van een duobaan worden beide leerkrachten getraind en verdelen zij de lessen onderling. Afwisseling per module (4 lessen) werkt in de praktijk van duobanen het beste omdat er dan ook continuïteit in een thema kan worden geboden door de betreffende leerkracht.

Eisen ten aanzien van kwaliteitsbewaking

Programma-integriteit

Leerkrachten wordt gevraagd om in een logboek per les aan te geven of zij de lessen conform de instructies hebben uitgevoerd, wat hun overwegingen waren als zij hiervan zijn afgeweken, hoe de kinderen de lessen hebben ervaren en of er nog suggesties zijn voor verbeteringen. De logboeken worden per module verzameld, uitgewerkt door de trainer en besproken op de terugkombijeenkomsten. Leerkrachten kunnen bij vragen ook tussentijds contact opnemen met een trainer.

Monitoren kwaliteit van de uitvoering

Leerkrachten worden door een trainer op school bezocht. De trainer volgt een Zippy-les in de klas. Van tevoren wordt afgesproken waarop de trainer zal letten. In een daarop aansluitend gesprek worden het verloop van de les, eventuele knelpunten en verbeterpunten besproken. Indien nodig wordt een vervolgspraak gepland.

Monitoren effecten van het programma Vanaf het schooljaar 2011/2012 wordt leerkrachten gevraagd om de eindeffecten van het programma te meten op de sociale en emotionele vaardigheden en gedragsproblemen. Bij 3 tot 5 kinderen uit haar klas brengt de leerkracht de beginsituatie en de eindsituatie in kaart. Als meetinstrumenten worden de (Nederlandse vertalingen van) Social Skills Questionnaire (Gresham & Elliot, 1990), de KidCope (Spirito, 1988) en de TRF, de leerkrachtversie van de CBCL (Achenbach, 1991), ingezet. Daarmee krijgt de leerkracht en ook de school zicht op de bijdrage van het programma en wordt de ambitie van een leerkracht ook toetsbaar.

Kosten

Voor het lesmateriaal inclusief materialen voor het klaslokaal, kinderen en ouders is de prijs € 450,00 (prijspeil 2009/2010). Voor in totaal 20 uur training en begeleiding van een leerkracht, verdeeld over de eendaagse initiële training, intervisie en drie terugkombijeenkomsten, is de prijs € 350,00 (prijspeil 2009/2010). De uitvoering van het programma vraagt van de leerkracht per les gemiddeld 15 minuten voorbereiding, in totaal dus 6 uur. Vanaf schooljaar 2011/2012 nemen leerkrachten ook vragenlijsten af bij 3 tot 5 kinderen in hun groep. Afname, scoring en interpretatie van deze vragenlijsten kost de leerkracht in totaal ongeveer 9 uur.

10. Onderzoek naar de uitvoering van de interventies

Procesevaluatie (2009)

Door GGD Rotterdam-Rijnmond en Stichting KEC is gedurende de pilot in 2009 een procesevaluatie uitgevoerd (Van den Berg & Panis, 2009). Zippy's Vrienden werd in 27 klassen (ongeveer 600 kinderen) aangeboden. De klassen waren verdeeld over 12 scholen in Rotterdam en Den Haag (17 groepen 1/2 en 10 groepen 2, 3 of 4).

In de pilot werd leerkrachten gevraagd om vier vragenlijsten, zes logboeken en een eindevaluatie in te vullen. Drie van deze vragenlijsten zijn door het projectteam opgesteld, telkens voor twee modules. Voor de eindevaluatie is de vragenlijst van Partnership for Children vertaald naar het Nederlands. Naast de vragenlijsten is aan leerkrachten gevraagd om per module een log-boek in te vullen. Hierin werd de leerkrachten gevraagd of de les volgens planning is uitgevoerd en hoe de kinderen de les vonden. Ook konden in het logboek op- of aanmerkingen over de les opgeschreven worden.

Na de eendaagse training zijn gedurende de pilot twee tussenevaluaties en een eindevaluatie georganiseerd. In deze bijeenkomsten werd aanvullende informatie over het verloop van de lessen verzameld. Daarnaast hebben de trainers de leerkracht in de klas bezocht.

Relevante uitkomsten

Over het algemeen hebben de leerkrachten de lessen conform de instructies in de handleidingen uitgevoerd. De tijdsplanning van de pilot bleek niet voor alle klassen haalbaar; 24 Zippy-lessen moesten in 23 schoolweken worden uitgevoerd. De instructies waren volgens de leerkrachten duidelijk en het bijgeleverde materiaal bruikbaar. De leerkrachten waren tevreden over de begeleiding. De drie tussenevaluaties vond men zinvol mede omdat men ervaringen met andere leerkrachten kon uitwisselen. Op grond van suggesties van leerkrachten is het materiaal op een aantal punten aangepast. Zo zijn de verhalen omgezet in de tegenwoordige tijd en is een groot aantal pictogrammen toegevoegd om het materiaal nog meer kleutergericht te maken.

Het programma wordt over het algemeen door de leerkrachten en door de kinderen die de Zippy-lessen volgen, positief gewaardeerd. De ervaringen in gecombineerde kleutergroepen waren zeer wisselend. In sommige gecombineerde kleutergroepen bleken de Zippy-lessen voor de 4-jarigen te moeilijk. Deze negatieve ervaringen werden door andere leerkrachten van combinatie-groepen 1/2 weer tegengesproken; zij waren over de bijdrage van jonge kleuters juist heel positief en enthousiast. In de volgende fase van het programma zal nader onderzocht worden wat de kritische succesfactoren zijn voor Zippy-lessen in gecombineerde kleutergroepen. Ligt het aan de groepsgrootte of aan de verhouding 4-jarigen versus kinderen van 5 tot 6 jaar? Zijn er specifieke didactische vaardigheden van leerkrachten vereist?

11. Nederlandse effectstudies

Studies naar de effectiviteit van de interventie in Nederland

Er is geen Nederlands onderzoek naar de effectiviteit van de interventie

12. Buitenlandse effectstudies

In het buitenland zijn drie onderzoeken uitgevoerd naar de effectiviteit van Zippy's Vrienden. Het betreft onderzoeken in Denemarken, Litouwen en Ierland. In Noorwegen en Canada lopen op dit moment ook effectstudies, maar deze zijn nog niet afgerond. We beschrijven hier kort de drie buitenlandse onderzoeken.

Mishara en Ystgaard (2006)

Deze effectstudie, met experimentele en controlegroep, werd uitgevoerd in Denemarken (322 kinderen in 17 klassen groep 3) en Litouwen (314 kinderen in 16 klassen groep 2). De twee belangrijkste onderzoeksvragen waren: (1) Hoe staat het met de programma-integriteit: voeren de leerkrachten de lessen uit zoals beschreven in de instructies en de handleiding? (2) Heeft het programma significante korte-termijn effecten op de kinderen die de Zippy-lessen volgen?

Als instrumenten werden de Social Skills Questionnaire (SSQTF) (Gresham & Elliot, 1990) en de Schoolagers Coping Strategies Inventory (Ryan-Wenger, 1990) gebruikt. Verder dienden observaties van leerkrachten en interviews met de kinderen voorafgaand aan het programma en aan het einde van de 24 Zippy-lessen als input voor de analyses.

Het programma bleek succesvol geïmplementeerd conform de handleiding en de lesinstructies.

Uit de kwalitatieve analyse komt naar voren dat door het programma het sociale klimaat in de klas verbetert, de kinderen beter in staat zijn om voor hun dagelijkse problemen effectieve copingstrategieën in te zetten en dat kinderen een betere band met andere kinderen en de leerkrachten opbouwen.

De kwantitatieve analyse (uni- en multivariate variantieanalyses) liet zien dat:

- Kinderen in de experimentele groepen significant meer positieve coping-strategieën gebruikten (in Litouwen $\eta^2 = .068$ en in Denemarken $p < .015$, $\eta^2 = .008$).
- De sociale vaardigheden van kinderen in de experimentele groepen significant verbeterden (in Litouwen $\eta^2 = .110$ en in Denemarken $p < .001$, $\eta^2 = .080$).
- Probleemgedrag in de experimentele groepen verminderde (voor totaal-score Externaliserend gedrag, Internaliserend gedrag en Hyperactiviteit $\eta^2 = .043$, voor externaliserend gedrag $\eta^2 = .037$ en voor Hyperactiviteit $\eta^2 = .031$; voor Internaliserend gedrag afzonderlijk werd geen significant effect vastgesteld).

Monkeviciéné, Mishara en Dufour (2006)

In dit onderzoek in Litouwen werd onderzocht of het programma een gunstig effect had op een belangrijke overgang in de kleuterleeftijd: de overgang van kleuterschool naar basisonderwijs. De effectstudie werd uitgevoerd met 140 kinderen in de experimentele groep die het jaar daarvoor op een kleuterschool het Zippy-programma hadden doorlopen. De controle groep bestond uit 106 kinderen die in het voorafgaande kleuterleerjaar geen Zippy-lessen hadden gevolgd. Er werd in het onderzoek geen voormeting uitgevoerd.

Voor dit onderzoek werden drie verschillende vragenlijsten ontwikkeld die zowel aan de ouders als de leerkrachten werden voorgelegd. De eerste vragenlijst had betrekking op de emotionele en gedragsaanpassing van het kind aan de overgang naar de basisschool. De tweede vragenlijst ging over de problemen die het kind ervaren had in de eerste maanden na de overgang. En de derde vragenlijst betrof de reacties van het kind in de nieuwe schoolomgeving. Deze laatste vragenlijst werd alleen door de leerkracht ingevuld.

Voor de data-analyse werd gebruikgemaakt van variantieanalyses en chi-kwadraat toetsen. Deze analyses lieten zien dat:

- Kinderen in de experimentele groep hoger scoorden op emotionele en gedragsaanpassing ($F = 13.62$, p)
- Minder kinderen uit de experimentele groep problemen hadden ervaren op twee van de zeven onderscheiden gebieden, te weten op het gebied van Sociale relaties ($\chi^2 = 16.85$, p) en op het gebied van Egoïsme ($\chi^2 = 18.07$, p)
- Minder kinderen uit de experimentele groep (negatieve) reacties vertoonden op de nieuwe schoolomgeving ($\chi^2 = 16.85$, p)

Clarke en Barry (2010)

Deze effectstudie werd uitgevoerd bij 730 kinderen (gemiddelde leeftijd 7 jaar en 3 maanden) in achterstandswijken in Ierland. 42 leerkrachten voerden het programma met de 24 lessen uit. Het betreft een onderzoek dat is opgezet volgens een 'randomised controlled design' met voormeting, nameting en follow-up (12 maanden na afloop). Deze publicatie betreft alleen de korte termijneffecten; de resultaten van het follow-up onderzoek zijn nog niet bekend en worden op termijn gepubliceerd. Het programma is zowel door leerkrachten als ook door kinderen geëvalueerd met verschillende kwalitatieve en kwantitatieve meetinstrumenten.

In het onderzoek stonden twee vragen centraal: (1) Programma-integriteit: voeren de leerkrachten de lessen uit zoals beschreven in de instructies en de handleiding? (2) Heeft het programma significante korte-termijn effecten op de kinderen die

de Zippy-lessen volgen?

Het programma bleek eenvoudig, zonder noemenswaardige aanpassingen, programmagetrouw te implementeren op de Ierse scholen. Leerkrachten voerden het programma uit zoals voorgeschreven. Het programma werd door de leerkrachten en leerlingen goed ontvangen. Leerkrachten gaven bijvoorbeeld aan dat zij door het programma beter in staat waren om met moeilijke situaties in de klas om te gaan en dat zij een betere relatie met hun leerlingen ontwikkelden.

De belangrijkste bevindingen uit de kwantitatieve analyse zijn:

- Het programma heeft een positief effect op sociale en emotionele vaardigheden (zoals zelfbewustzijn, zelfcontrole en empathie) van de kinderen ($F=21.12$, p)
- Kinderen die het programma hadden gevolgd gebruikten na afloop een groter repertoire aan coping vaardigheden dan kinderen uit de controle-groep, maar dit verschil was niet significant ($F=3.37$, $p=0.067$).
- In de groep die het programma volgde is een significante afname van hyperactiviteit ($F=6.32$, p) en gedragsproblemen ($F=5.25$, p) opzichte van de controlegroep

13. Uitvoering van de interventies

Zippy's Vrienden wordt uitgevoerd op basisscholen. Aan de pilot in het schooljaar 2008/2009 hebben 27 klassen (ca. 675 kinderen) deelgenomen verdeeld over 12 scholen in Den Haag en Rotterdam. In het schooljaar 2009/2010 werd het programma in totaal in 37 klassen (ca. 925 kinderen) ingevoerd. In het schooljaar 2010/2011 zijn 24 nieuwe klassen gestart (ca. 530 kinderen).

Stichting Kids en Emotionele Competenties (KEC) is sinds juni 2008 licentiehouder van Zippy's Vrienden in Nederland. Partnership for Children in Engeland is eigenaar van het programma en zoekt wereldwijd samenwerkingsverbanden met lokale overheden of andere organisaties. Stichting KEC en GGD Rotterdam-Rijnmond werken sinds eind 2008 samen bij de training en de begeleiding van leerkrachten. Leden van de begeleidingscommissie voor de pilot waren ook het Nederlands Jeugdinstuut en het Trimbos-instituut. Vanaf het schooljaar 2009/2010 zijn nieuwe partners voor de training en begeleiding van leerkrachten Stichting de Meeuw in Rotterdam, Seminarium voor Orthopedagogiek in Capelle a/d IJssel, Jeugdriagg Noord- Holland Zuid in Haarlem en GGD Zuid-Holland Zuid.

14. Overeenkomsten met andere interventies

Er zijn in Nederland geen andere interventies bekend die zich specifiek richten op het aanleren van emotie- en probleemgerichte copingvaardigheden bij basisschoolleerlingen van 5 tot 8 jaar.

Programma's met soortgelijke doelstellingen zijn PAD en Leefstijl. Deze programma's richten zich echter op een bredere leeftijdsgroep en zijn vergeleken met Zippy's Vrienden minder intensief. Ook het programma Levensvaardigheden heeft vergelijkbare doelstellingen, maar richt zich op jongeren van 14-17 jaar.

Programma's voor basisschoolleerlingen die deels dezelfde doelstellingen hebben als Zippy's Vrienden zijn de PRIMA-methode en de Kanjertraining. Deze interventies hebben het thema pesten en weerbaarheid of beter opkomen voor jezelf als hoofddoel. Binnen het Zippy-programma zijn dit subdoelen; kinderen leren pesten te herkennen, hiermee om te gaan, om hulp te vragen en vrienden te helpen die ermee in aanraking komen.

Het Nederlandse aanbod van schoolgerichte evidence-based universele interventies die zich niet richten op een specifiek probleem, maar op het bredere spectrum van sociale en emotionele vaardigheden, zoals Zippy's Vrienden, is beperkt. Bovendien zijn sommige scholen op zoek naar specifieke programma's voor een aantal leerjaren op de basisschool en willen zij geen programma's voor alle groepen aanschaffen. Vaak zijn aan programma's met lespakketten voor groepen 1 tot en met 8 ook hoge kosten verbonden die niet alle scholen kunnen en willen financieren.

Zippy's Vrienden onderscheidt zich verder op de volgende punten van veel programma's, die op de basisschool worden uitgevoerd en die zich richten op (aspecten van) sociaal-emotionele vaardigheden van kinderen:

- Expliciet doel is het aanleren van emotie- en probleemgerichte copingvaardigheden.
- Ook ernstige thema's, zoals dood en verlies, worden bespreekbaar gemaakt, zowel naar aanleiding van de verhalen in het programma als door inbreng van de eigen ervaringen van kinderen in de klas.
- Kinderen krijgen geen kant en klare oplossingen in termen van goed of fout aangedragen. Binnen Zippy geldt het principe dat er geen foute of goede oplossingen zijn. Kinderen leren te reflecteren, hun eigen verantwoordelijkheid te nemen en een copingstrategie te kiezen die bij de situatie en die bij hem of haar past; bijvoorbeeld muziek luisteren, een volwassene om hulp vragen of met de hond knuffelen. Een belangrijk criterium voor een goede oplossing moet daarbij in acht worden genomen: de oplossing mag jezelf of een ander geen pijn doen.
- De volgorde van de lessen en de uitvoering binnen een schooljaar is verplicht. Er is een doorgaande verhaallijn.
- De lessen zijn specifiek ontwikkeld voor de leeftijd 5 tot 8 jaar.
- De kwaliteit van de uitvoering wordt gemonitord door een bezoek in de klas (klassenconsultatie) van een trainer en daarop aansluitend intervisie en directe feedback voor een leerkracht. Behalve Kaleidoscoop is geen andere interventie in

Nederland bekend die deze aanpak toepast.

- Er zijn terugkombijeenkomsten voor leerkrachten.
- De programma-integriteit wordt gemonitord.
- De effectiviteit van het programma wordt vastgesteld.
- Ouders krijgen per module concrete tips en adviezen, ter ondersteuning van de lessen op school.
- Zippy's Vrienden is erkend door de World Health Organization (WHO). Het programma wordt beschreven in het WHO-rapport Promoting Mental Health (Bale & Mishara, 2004).

15. Lijst met aangehaalde literatuur

- Bale, C. & Mishara, B. L. (2004). Zippy's Friends. In B. L. Herrman, H. Saxena & R. Moodie (red.). Promoting Mental Health, Concepts, Emerging Evidence, Practice (pp. 269-270). World Health Organization and World Federation for Mental Health. Gedownload van: http://www.who.int/mental_health/evidence/MH_Promotion_Book.pdf
- Bandura, A. (1977). Self-efficacy: toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*, 84, 191-215
- Billings, A.G. & Moos, R.H. (1981). The role of coping responses and social resources in attenuating the stress of life events. *Journal of Behavioural Medicine*, 4, 2, 139-157.
- Bogt, T. ter, Dorsselaer, S. van & Vollebergh, V. (2003). Psychische gezondheid, risicogedrag en welbevinden van Nederlandse scholieren: HBSN Nederland 2002. Utrecht: Trimbos-instituut.
- Buhrmester, D. (1990). Intimacy of friendship, interpersonal competence, and adjustment during preadolescence and adolescence. *Child Development*, 61, 1101-1111.
- Clarke, A.M. & Barry, M.M. (2010). An evaluation of the Zippy's Friends emotional wellbeing programme for primary schools in Ireland. Galway: Health Promotion Research Centre, National University of Ireland Galway. Gedownload van http://www.nuigalway.ie/health_promotion/events.htm
- Cohan, S.L., Jang, K.L. & Stein, M.B. (2006). Confirmatory factor analysis of a short form of the Coping Inventory for Stressful Situations. *Journal of Clinical Psychology*, 62, 3, 273-283.
- Compas, B. E., Connor-Smith, J. K., Saltzman, H., Thomsen, A. H. & Wadsworth, M. E. (2001). Coping with stress during childhood and adolescence: Problems, progress, and potential in theory and research. *Psychological Bulletin*, 127, 87-127.
- Denham, S.A., Blair, K.A., DeMulder, E., Levitas, J., Sawyer, K., Auerbach-Major, S. & Queenan, P. (2003). Preschool Emotional Competence: Pathway to Social Competence? *Child Development*, 74, 238-256.
- Dorsselaer, S. van, Looze, M. de, Vermeulen-Smit, E., Roos, S. de, Verdurmen, J., Bogt, T. ter & Vollebergh, W. (2010). Gezondheid, welzijn en opvoeding van jongeren in Nederland: HBSN 2009. Utrecht: Trimbos-instituut.
- Dubow, E.F. & Tisak, J. (1989). The relation between stressful life events and adjustment in elementary school children: the role of social support and social problem-solving skills. *Child Development*, 60, 1412-1423.
- Endler, N.S. & Parker, J.D.A. (1990). Multidimensional assessment of coping: A critical evaluation. *Journal of Personal and Social Psychology*, 58, 844-854.
- Endler, N.S., & Parker, J.D.A. (1994). Assessment of multidimensional coping: task, emotion, and avoidance strategies. *Psychological Assessment*, 6, 1, 50-60.
- Evans, E., Hawton, K. & Rodham, K. (2005). In what ways are adolescents who engage in self-harm or experience thoughts of self-harm different in terms of help-seeking, communication and coping strategies? *Journal of Adolescence*, 28, 573-587.
- Furnham, A. (1996). Social skills training with adolescents and young adults. In C. R. Hollin, & P. Trower (Eds.), *Handbook of social skills training* (pp. 33-57). Oxford: Pergamon Press.
- Greenberg, M., Weissberg, R., O'Brien, M., Zins, J., Fredericks, L., Resnik, H. & Elias, M.J. (2003). Enhancing school-based prevention and youth development through coordinated social, emotional, and academic learning. *American Psychologist*, 58, 466-474.
- Han, S.S. & Weiss, B. (2005). Sustainability of Teacher Implementation of School-Based Mental Health Programs. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 33, 665-679.
- Jane-Llopis, E., Hosman, C., Jenkins, R. & Anderson, P. (2003). Predictors of efficacy in depression prevention programmes. *British Journal of Psychiatry*, 183, 384-397.
- Lazarus, R.S. (1999). *Stress and Emotion: A New Synthesis*. New York: Springer.
- Lazarus, R.S. & Folkman, S. (1984). *Stress, Appraisal and Coping*. New York: Springer.
- Meijer, S.A., Smit, G., Schoemaker, C.G. & Cuijpers, P. (2006). *Gezond verstand. Evidence-based preventie van psychische stoornissen*. Bilthoven: RIVM.
- Mishara, B. L. & Ystgaard, M. (2006). Effectiveness of a mental health promotion program to improve coping skills in young children: Zippy's Friends. *Early Childhood Research Quarterly*, 21, 110-123.

- Monkevicienė, O., Mishara, B.L. & Dufour, S. (2006). Effects of the Zippy's Friends Programme on Children's Coping Abilities During the Transition from Kindergarten to Elementary School. *Early Childhood Education Journal*, 34, 53-60.
- Mutsaers, K. & Ince, D. (2010). *Wat werkt bij angst- en stemmingsproblemen*. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.
- Overveld, C.W. (2010). Onderwijs en gedragsproblemen: Prioriteit voor preventie. *Tijdschrift voor Orthopedagogiek*, 49, 119 - 129.
- Spivack, G. & Shure, M. B. (1974). *Social adjustment of young children: A cognitive approach to solving real life problems*. London: Jossey Bass.
- Sterling, S., Cowen, E. L., Weissberg, R. P., Lotyczewski, B. S. & Boike, M. (1985). Recent stressful life events and young children's school adjustment. *American Journal of Community Psychology*, 13, 87-99.
- Weissberg, R. P. & Greenberg, M. T. (1998). School and community competence-enhancement and prevention programs. In I. E. Siegel & K.A. Renninger (Eds.), *Handbook of child psychology: Vol 4 Child psychology in practice* (pp. 877-954). New York: Wiley.
- Ystgaard, M., Tambs, K. & Dalgaard, O.S. (1999). Life stress, social support and psychological distress in late adolescence: a longitudinal study. *Social Psychiatry Psychiatric Epidemiology*, 34, 12-19.
- Zeijl, E., Crone, M., Wiefferink, K., Keuzenkamp, S. & Reijneveld, M. (2005). *Kinderen in Nederland*. Den Haag / Leiden: Sociaal en Cultureel Planbureau / TNO Kwaliteit van Leven.
- Zins, J., Weissberg, R., Wang, M. & Walberg, H. (2004). *Building academic success on social and emotional learning: What does the research say?* New York: Teachers College Press.

Samenwerking erkenningstraject

Het erkenningstraject wordt in samenwerking uitgevoerd door het Nederlands Jeugdinstituut (NJI), het RIVM Centrum Gezond Leven (CGL), het Nederlands Centrum Jeugdgezondheid (NCJ), het Nederlands Instituut voor Sport en Bewegen (NISB) en MOVISIE. Door samen te werken aan het beoordelen van interventies volgens eenduidige criteria streven wij naar kwaliteitsverbetering in de betrokken werkvelden.

